

2013 szeptember Ról-ról

Győrffy Iván: Haditudósítás pusztországból (A nagy füzet. Színes német–francia–magyar–osztrák filmdráma, 109 perc, 2013. Rendező-forgatókönyvíró Szász János; író Kristóf Ágota.)

Szikár, érzelmektől mentesített, mégis belső kínoktól vajúdó és fájdalmat keltő mű Szász János legújabb filmje, a Karlovy Vary-i nemzetközi filmfesztivál fődíját (első magyar filmként) elhozó *A nagy füzet*. Miként szikár, érzelmektől mentes, az alkotó személyes és megírása által újraélt kínjaival telített regény az irodalmi alapanyag, Ágota Kristóf szövege is. Nehéz nem szimbolikusnak tekinteni, hogy a magyar Oscar-előzsúri szerint ez a film képviselheti méltóképpen Magyarországot az Amerikai Filmakadémia seregszemlájén, a külföldi filmek kategóriájában az idén forgalomba hozott magyar alkotások közül. Maga a rendező sem tagadja ugyanis, hogy mozgóképének van aktuálpolitikai áthallása. Tagadhatatlan, hogy *A nagy füzet* méltóképpen jelenítheti meg a magyar filmgyártást (de még inkább a koprodukciót, hiszen francia, osztrák és német együttműködéssel és tőkéből is készült, csaknem egymilliárd forintból) – de van annak valami ironikus bája, hogy egy pusztországnak az emberi lélek lecsupaszodásáról és a gyermeki igazságérzet végsőig vitt kegyetlenségéről festett tablója tölti be ezt a nemes funkciót.

Kristóf Ágota Svájcban élő és dolgozó magyar író – aki a film útját a jogok megszerzésétől és a forgatókönyvtől figyelemmel kísérte, de 2011-ben bekövetkezett halála megakadályozta, hogy füzetlapjai megelevenedését láthassa – a maga és környezete szívbemarkoló tapasztalatait, '56-os emigrációja és anyanyelvének „elvesztése” miatti társadalmi, emberi katasztrófáinak élményét emelte univerzális jelentőségű embersondrámává a *Trilógia* felütésében és tételadarabjában, *A nagy füzet*ben. Esterházy Péter szavaival, aki az elsők között vezette rá a hazai olvasóközönséget *A nagy füzet* korszakos jelentőségére: „Csupasz mondatai, tudom, nagy szó, egyszerre idézik a *Vásott kölykök* Cocteau-ját és a rettenthetetlen Csáthot. Gondolom, ha az ember nem az anyanyelvén ír, akkor többé-kevésbé szükségszerűen jut ilyen mondatokhoz (a fordításért Bognár Róbertnek tartozik az olvasó köszönettel), ezek a mondatok majdnem szürkék, majdnem jellegtelenek, a regény majdnem egy regény kivonata – nyaktörő mutatvány, melynek eredménye e bátor, fölkaparó, kopár mű.” Keserű látélet Kristóf Ágotáé a határvidékek metszetéről: a világháborús háttérrel, a humánus kiüresedésének szélsőpontjáról és az

„ellenséges nyelv” (az írás esetében a francia, a történet létidejében a német, illetve az orosz) kényszerítő erejéről.

Ugyanez a keserűség, ugyanez a fokozhatatlan szomorúság mozgatja Szász János – még pontosabban a Haneke-filmeken edződött Christian Berger operatőr – kameráját, nála azonban (ha egyáltalán lehetséges ilyen egy hamisítatlan átokföldjén) a feloldozás reménye még ott lebeg az aknamezők felett. A Szásszal már a többi között az *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* retrofuturisztikus tárgyi világán is együtt dolgozó Szöllösi Géza remek animációs betétei nyomán kelnek önálló életre a betűkkel telerótt, a főszereplő ikrek mindennapjait dokumentáló füzetlapok, s játékos vitustáncukat lehetetlen komorsággal szemlélni. A képnyelvi humor természetesen ebben az esetben akasztófahumor: a füzetbe ragasztott bodobácsok, bitófán függő, változatosan kivégzett és kínzott emberek az érzelmek elfojtásának stációit szemléltetik, ám a gyermeki képzelőerő határfeszegető erejéről is tanúskodnak. S ami még éles különbséget tesz a könyv és filmadaptációja között, az a brutalitásban való elmélyülés foka. Szász János ugyanis nem hisz a vér, a sperma és a zsigerek felfokozott naturalitásában: „Alapvető kérdés, hogy egy film mennyire legyen explicit. Mindent megmutassak, vagy van, amit érdemes a néző fantáziájára bíznom? Én mindig az utóbbit gondolom helyesnek, a néző lássa magában egy-egy keményebb pillanat folytatását” – nyilatkozta *A nagy füzet* kapcsán. – „Nekem a filmi megfogalmazásban kell megtalálni, ahogy a néző ezt a borzalmat, kiszolgáltatottságot valahogy meg tudja lelteni.”

Mindez a rendező szokott eszköztárába illeszkedik, hiszen a két Csáth Géza-feldolgozás (*Witman fiúk*, *Ópium*) és a Büchner-adaptáció (*Woyzeck*) egyaránt rendre megtorpan a végső pillanat előtt, különösen az ikerfiúk (ártatlan) gyilkossá válásának történetében. A Csáth-novella (az *Anyagyilkosság*) és a Kristóf-féle minimalista regény amúgy is bővelkedik a motívumok párhuzamaiban: az ikerfiúk itt is, ott is a szülői szeretettől elszakadva teremtenek maguknak szuverén törvényekkel bíró, alternatív valóságot, fedezik fel maguk körül a világ örömeit, de legfőképp kegyetlenségét, bonyolódnak szexuális játékokba mindazon felnőttekkel, akik veszik a fáradságot, hogy megkísértsék őket, állat- és emberkísérleteket folytatnak, egymást is kínozzák, és mind az egyik, mind a másik esetben különös szerephez jutnak a (rejtegetett) családi ékszerek. Ugyanakkor a *Witman fiúk* és *A nagy füzet* miliője ég és föld: az előbbinél még sötétségükben is hívogató barnás, a vér bíborvörösét idéző színek, az elmosódott fény-árnyék kontúrok utóbbinál már szemet fájdtóan élesek, és a századelő mives atmoszférájával ellentétben szilaj természetességükkel tüntetnek. S bár az *Ópium* egyes snittjei mélyebbre vágnak az emberi húsba, *A nagy füzet* messzebbre merészkedik, s a bőr alá bebújva a (háborúban otthonos) vadállati ént szólítja meg.

A nagy füzet nyitójelenetében a szolgálatból rövid időre hazatérő apa kiadja az ukázt: „feltűnőek” az ikrek a háborúban, el kell őket vidéken bújtatni. Esményi helyszínnek látszik anyai nagyanyjuk határszéli tanyája (leírásában Kristóf csikvándi kisgyermekévei olvadnak össze a kőszegi határ menti ifjúkorral – a forgatási helyszínek Ceglédberceltől Sopronig terjedtek, a belső felvételek pedig német földön születtek), míg apjuk a fronton, anyjuk a meg nem nevezett nagyvárosban igyekszik túlélni a háborús időket. Szüleik tanulásra biztatják a serdülő ikerfiúkat, akik – és ebben tudatos szándék vezérelte a rendezőt – egy eset kivételével mindig együtt jelennek meg a kamera optikájában, és többes szám első személyben vallanak magukról az apjuktól kapott, következetesen vezetett füzetükben. A pozitív érzelmeket számúzik maguktól, ahogyan minden sírás-rívásuk ellenére anyjuk is sorsukra hagyta őket az iszákos, agresszív, gyűlölködő nagymama felügyelete alatt – a füzetbe csak az kerülhet be, ami torzítástól mentes, igaz és tárgyyszerű. Napjaik az élelem fejében végzett zord, kétkezi munka, a túlélésre való felkészülést segítő testi és lelki gyakorlatok (önkínzás, böjt, érzelmi szálak elvarrása stb.) és a környezetüket mozgó

törvényszerűségek kiismerésével és kihasználásával telnek. Hiába várnak anyjuk jelentkezésére, az általa küldött csomagokat a nagymama dézsmálja, míg ők a kemencesutba bújva, hiányos öltözékkel vészeli át a telet. A tanyára megszállóként beköltöző német tiszt figyel csak úgy-ahogy oda rájuk, de nagyanyjuk vastörvényeihez is hozzászoknak, s kölcsönös meg nem támadáson alapuló barátságot kötnek a testi hibája miatt Nyúlszájnak nevezett szomszéd nagylánnyal. A pedofil szexualitás bugyraiba a német tiszt, illetve a nőügyei miatt általuk megszarolt plébános szolgálólánya vezeti be őket (Szász óvatosan helyezi el ezt sejtető jelzőkaróit a filmben, és dramaturgiai érzékét nem is érheti kifogás) – tisztelni azonban talán csak a zsidó cipészt tisztelik, aki önzetlenül bélelt csizmával látja el őket. Ám az oly közelinek tűnő kapcsolatok is meglazulnak a háború tébolyában: aki egyik percben a kezüket fogja, a következő pillanatban már embertársai vérére áhítózó ösztönlény vagy hullá, a tegnapi játékszabályok holnap már mit sem érnek, a megszállókat hódítók és zsarnokok követik, a szülői szeretetet pedig felzabálják a kertben ásott sírban nyüzsgő férgek. A névtelen ikrek számára a második világháború befejeztével sem köszönt be a béke, s miután minden emberi kapcsolatot felszámolnak maguk körül (olyan is akad, amelynek ők lesznek a hóhérai), már csak az „utolsó lecke” marad számukra: az elválás.

A társadalomból és a gyermekkorból egyaránt száműzött ikreket Gyémánt László és Gyémánt András meggyőző egyszerűséggel személyesíti meg, a „szukafattyak” nagyanyjának fajsúlyos jeleneteiről Molnár Piroska felülmúlhatatlan játéka gondoskodik. Az *Ópium* Brenner doktorát alakító dán Dogma-színész, Ulrich Thomsen német katonatisztként ugyanazzal a mélyről jövő, nyugodt, ám kiismerhetetlen sebzettséggel tekint a kamerába, amelyet korábbi filmjeiből oly jól ismerhetünk, a fogságban körmeitől megfosztott Ulrich Matthes apai tekintete pedig az örülettel határos elszántságról, ugyanakkor feloldhatatlan bánatról és megkerülhetetlen tragikumról árulkodik. A színházi kellékesként a színészek tiszteletét annak idején alaposan elsajátító rendező rábízza magát gondosan rostált gárdájának szakmai alázatára: a dán és a német aktor, valamint a plébánost játszó Andorai Péter szinte csak a pupillájával és merev arcvonásaival, az ikrek a félközeli és távoli plánokban testtartásukkal, egymásra reflektáló gesztusnyelvükkel vannak jelen, míg a színésznők (Bognár Gyöngyvér, az anya, Tóth Orsolya, azaz Nyúlszáj, Kiss Diána, a cselédlány, Molnár Piroska és szomszédasszonya, Börcsök Enikő) a lábujjuktól a hajvégükig azonosulnak szerepükkel, s dinamikus váltásaikkal vonzzák a szemet. Szász János karmesteri kvalitásait dicséri, hogy egy alapvetően rideg, szöveggközpontú, a motivációkat és reflexiókat elfojtani szándékozó, finom utalásokra építő filmuniverzumban akad mozgásteret a színészi mesterségnek.

A *nagy füzet* időn és téren kívül helyezett, nemzedékek örök jelenéről számot adó történet. Ha úgy tetszik, természetes, hogy a Kristóf-regény épp a filmjeit „lassú haditudósításoknak” nevező, mai félelmeinket a régmúltba plántáló filmes alkotót találta meg, aki a veszteségélményt, az ártatlanok bűnbe fulladását, a konok igazságérzet logikáját olyan intim megértéssel és kitartó türelemmel szemlézi. A *nagy füzet* végleg hazatért.

A nagy füzet. Színes német–francia–magyar–osztrák filmdráma, 109 perc, 2013. Rendező-forgatókönyvíró **Szász János**; író **Kristóf Ágota**; forgatókönyvíró **Szekér András**; operatőr **Christian Berger**; producer **Sóth Sándor, Sándor Pál**; szereplők **Gyémánt László, Gyémánt András, Molnár Piroska, Ulrich Thomsen, Ulrich Matthes, Bognár Gyöngyvér, Tóth Orsolya, Andorai Péter, Kiss Diána, Kovács Lajos.**

Tetszik Az ismerőseid közül te lehetsz az első, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Győrfy Iván: Az idő vasfoga (Ópium – Egy elmebeteg nő naplója. Színes magyar játékfilm, 108 perc, 2007. Rendező Szász János; forgatókönyvíró Szász János, Szekér András; operatőr Máthé Tibor; szereplők Ulrich Thomsen, Kirsti Stuboe, László Zsolt.)** Győrfy Iván Az idő vasfoga Saját bevallása szerint Szász...
2. **Győrfy Iván: A fehér néger (Szellemíró (The Ghost Writer). Színes, feliratos francia–német–angol filmdráma, 128 perc, 2010. Rendező-forgatókönyvíró Roman Polanski.)** „Ha azt hinném, hogy az emberi szellem sugallásai vezetnek –...
3. **Győrfy Iván: A szégyen íze (Az ajtó. Színes magyar–német filmdráma, 98 perc, 2012. Rendező-forgatókönyvíró Szabó István.)** Mozgóképre vinni egy belső monológokból és szenzitív pillanatképekből álló irodalmi...
4. **Győrfy Iván: Láthatatlan falak (Köntőrfalak. Színes magyar filmdráma, 81 perc, 2009. Rendező-forgatókönyvíró Dyga Zsombor.)** A Köntőrfalak olyan produkciónak való cím – legyen az színházi...
5. **Barna Imre: Kazetta a küszöbön (Rejtély (Caché) – 117 perces, színes, feliratos francia-osztrák-német-olasz filmdráma, 2005. Rendező, forgatókönyvíró Michael Haneke.)** Barna Imre Kazetta a küszöbön Nincs dühítőbb olvasmány, mint...

Cimkék: **Győrfy Iván**